

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۴۳۱۲۶۶

نحو کاربرد ویژه دانشجویان حقوق

تألیف:

دکتر عدنان طهماسبی - دکتر سعدالله ماییدی

اعضای هیئت علمی دانشگاه تهران

انتشارات چتر دانش

۱۳۹۷

رشته حقوق؛ با تمام گرایش‌ها، به‌منزله یکی از جذاب‌ترین و پرتعدادترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان حوزه علوم انسانی را به خود جلب کرده است؛ که پس از تحصیل، وارد عرصه خدمت شده‌اند و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای نقش می‌پردازند.

منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آن‌ها قرار دارد، در واقع، مجموعه کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این درحالی است که نیاز مبرم دانشجویان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. بدین ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند، برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته حقوق و نیز رشته‌های مرتبط با آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آن‌ها از یک سو و تناسب آن‌ها با نیاز دانش پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و ملحوظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

مؤسسه آموزش علمی آزاد چتر دانش، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است، گنجینه‌های ارزشی در همراهی با دانشجویان رشته حقوق بر دارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از مجربات استادان رشته حقوق و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همگام که هم‌زمان دستاورد آن‌ها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری علاقه‌مندان باشد، انتشارات چتر دانش را بر استوارانه خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه علمی بیش از پیش به منصه ظهور برساند.

از همین منظر مؤسسه آموزش عالی آزاد چتر دانش، در قالب قرارداد تحقیقاتی- کاربردی با معاونت پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران انتشار کتاب «نحو کاربردی» ویژه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان رشته‌های حقوق به ویژه فقه و مبانی حقوق اسلامی را در دستور کار حوزه قرار داده است. اینک که این طرح پژوهشی به زیور طبع آراسته می‌شود ضروری است از آقای دکتر حسن کریمیان، معاون محترم پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، آقای دکتر طهماسبی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات و ناظر طرح پژوهشی و آقای دکتر سعدالله همایونی استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات و مجری طرح سپاسگزاری شود. بی‌شک بدون همکاری صمیمانه این استادان انجام این مهم مقدور نبود.

و من الله التوفیق

فرزاد دانشور

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

فهرست

۸	مقدمه
۸	الف- رویکرد سنتی
۱۰	ب- نحو توصیفی (ساختارگرا و زایا- گشتاری)
۱۰	ج- نحو نقشگرا
۱۲	فصل اول: کلیاتی پیرامون مباحث علم صرف و اشتقاق
۱۲	فعل و اقسام آن
۱۵	اسم و اقسام آن
۱۹	التمارین
۲۰	بحث ادغام
۲۳	التمارین
۲۴	ساخت فعل‌های ثلاثی مزید و نازع
۲۴	ابواب ثلاثی مزید فیه
۳۰	التمارین
۳۱	فعل‌های سه گانه معتل در اوزان ثلاثی
۳۳	قواعد اعلال
۳۷	اعلال بالقلب
۴۲	قواعد اعلال و تطبیق آن در باب‌های ثلاثی مزید
۴۶	التمارین
۴۸	فصل دوم: نحو در کاربرد
۴۸	نظام جمله در زبان عربی
۴۸	ارکان جمله و حدود آن
۵۴	جمله و انواع آن در زبان عربی
۵۴	جمله اسمیه
۵۵	ویژگی‌های مبتدا
۵۶	التمارین
۵۷	نواسخ جمله اسمیه
۵۷	(کان و اخوات آن)

٥٨	عمل کان و آخوانها
٦٠	التمارين
٦١	(كاد و أخوات آن)
٦٣	التمارين
٦٤	(حروف شبيه به ليس)
٦٧	التمارين
٦٨	التدريبات العامة
٧٠	إن و أخوات آن
٧٢	التمارين
٧٣	لاى نفى جنس
٧٤	التمارين
٧٥	التدريبات العامة
٧٧	جملة فعلية
٧٨	التمارين
٧٩	نواسخ جملة فعلية
٧٩	نواسخ جملة فعلية در زبان عربى
٧٩	الف- فعل مضارع منصوب
٨٢	ب- فعل مضارع مجزوم
٨٥	التمارين
٨٦	التدريبات العامة
٨٨	فصل سوم: منصوبات
٨٨	مفعول به
٨٨	افعال دو مفعولى
٩٠	التمارين
٩١	مفعول مطلق
٩٢	التمارين
٩٣	مفعول فيه
٩٤	التمارين
٩٥	مفعول له
٩٦	التمارين

٩٧	منادى
٩٨	التمارين
٩٩	تمييز
١٠٠	التمارين
١٠١	حال
١٠٤	التمارين
١٠٥	استثناء
١٠٥	اقسام استثناء
١٠٧	التمارين
١٠٨	التدريب العامة
١١٠	فصل چهارم: اضافه و توابع
١١٠	انواع اضافه
١١٠	اضافه لفظى و معنوى
١١٠	احكام مضاف
١١١	التمارين
١١٣	صفت و موصوف
١١٦	اقسام صفت
١١٧	التمارين
١١٩	الأعداد الأصلية والأعداد الترتيبية
١١٩	الأعداد الأصلية
١٢٣	التمارين
١٢٦	الأعداد الترتيبية
١٢٩	التمارين
١٣١	واژگان و اصطلاحات
١٣٩	منابع

مقدمه

نحو و دستور زبان به عنوان اصلی‌ترین عنصر انتقال پیام در زبان معیار در پژوهش‌های زبانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، به‌طوری که بخش مهمی از تدوین و ارائه جدیدترین نظریات از قبیل ساختارگرا، نقشگرا و شناختی به دستور زبان، چگونگی تحلیل ساخت‌های خوش‌ساخت و بدساخت دستوری و سایر عناصر درون زبانی و فراساخت‌های غیر زبانی مربوط می‌شود.

امروزه با نظریه‌ای متناسب با زاویه دید خود دستور زبان و سایر عناصر ساختی، ژرف ساختی و فرا ساختی زبان را مورد توجه قرار می‌دهند، تا به تحلیلی درست و مناسب از چگونگی شکل‌گیری معنا و انتقال آن در قالب نشانه‌های زبانی دست یابند.

دستور زبان عینی به عنوان یکی از مهم‌ترین زبان‌های دنیا از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و علمای زبان قرار گرفته است و هر کس از منظری دستور زبان عربی را به مذاقه گذاشته است، از زمان پیدایش نحو و دستور زبان عربی تا دوره معاصر علمای و دانشمندان این حوزه آن را با رویکردهای مختلف بررسی کرده‌اند که بخش از این اندیشمندان با ارائه روش و رویکردی جدید جریان‌ساز بوده و نقاط عطفی در پژوهش‌های دستور زبان عربی به شمار می‌آیند، برخی نیز به پیروی از نظریات دیگران در شرق یا غرب عالم در حوزه تطبیق رویکردی متفاوت را برای ارائه نحوی جدید در پیش گرفته‌اند که می‌توان این رویکردها را بدو پیدایش دستور زبان عربی- با همه اختلاف دیدگاه‌ها در داخل این رویکردها- در سه بخش زیر دسته‌بندی نمود.

الف- رویکرد سنتی ب- رویکرد توصیفی (ساختارگرا و زبانی‌نگاری) ج- رویکرد نقشگرا

الف- رویکرد سنتی

زبان‌شناسان به بررسی ساختار زبان از حیث آوایی، صرفی و نحوی در فرهنگ عربی دو نام اطلاق نموده‌اند: نحو و زبان. اصطلاح نحو به قرن دوم هجری بر می‌گردد و تا کنون هم برای توصیف این حوزه از حوزه‌های پژوهش به کار می‌رود.

ابراهیم مصطفی در این باره می‌گوید: «همانطور که می‌دانید نحو، قانون تألیف کلام و بیان قوانین چگونگی قرار گرفتن کلمه در جمله و قوانین مربوط به چگونگی قرار گرفتن جملات در کنار یکدیگر به منظور شکل گرفتن عبارت و افاده معناست» (عکاشه، ۱۳۹۰: ۳۲). نحو شامل مجموعه‌ای از بررسی‌هاست که در زبان‌شناسی نوین در چارچوب آواها، ساختمان کلمه و ساختمان جمله تدوین می‌شود. (حجازی، ۱۳۷۹: ۶۲).

از آنجا که نظام نحوی، تنها نظام ترکیبی زبان است که به منظور ارائه دلالت معنایی واحد، مسئولیت ساخت جمله را بر عهده دارد، بر سایر نظام‌های زبان حکم فرماست، و بلکه زبان، تمام نظام‌های دیگر را تنها برای خدمت بدان پدید آورده است؛ از این رو زبان با ایجاد دو نظام آوایی و صرفی درصدد است تا صیغه‌ها و ساختارهایی در اختیار این نظام قرار دهد، که در کاربردهای نحوی از احتمالات متعددی برخوردارند. سپس این صیغه‌ها را در معجم به ودیعه گذاشته تا نظام نحوی به هنگام نیاز از آنها استفاده نماید. (حمیده، ۱۹۹۷: ۱۳۱).

با این حال در رویکرد نخست که سرآغاز آن را می‌توان «الکتاب» سیبویه دانست بیش از هر چیز بر عناصر نحوی، حتی از قبیل اعراب و اندیشه عامل و معمول استوار است که می‌توان آن را با پژوهش‌های دستور ساختاری (structure grammar) در غرب مشابه دانست. رویکردی که برای توجیه ساختارهای زبانی به جای تکیه بر معنا و عناصر فراساختی اغلب به نشانه‌ها و روابط آشکار و عینی ساختارهای زبانی پرداخته و بر شاهد قواعد پیچیده‌ای در باب‌های مختلف نحو از قبیل «اشتغال، تنازع، افعال ناقصه و ...» دستم که اغلب از اندیشه اعراب و علل و عامل نحوی نشأت گرفته است.

البته هر چند سیبویه به دستوری برای توصیف زبان عربی بر نقل گویشوران اصیل این زبان تکیه می‌نماید. اما مشکل اساسی کار وی از دو منظر است. نخست در نقل و توصیف قواعد زبانی به جای نثر و زبان فصیح و تکیه بر جنبه کاربردی زبان. اغلب شعر را ملاک و مبنای قواعد نحوی قرار می‌دهد، حال آنکه اساس شعر بر گریز از قواعد نحوی و هنجارگریزی و آشنای‌دایی‌های ساختی و معنایی استوار است. دوم اینکه هر چند در جای جای «الکتاب» خود جانب نحو معنا را در پیش می‌گیرد و به حق بر نقش گوینده و مخاطب و عناصر فرای زبانی تأکید می‌کند،^۱ اما رویکرد غالب دستور زبانی که ارائه می‌دهد اغلب بر عناصر ساختی و عینی زبان تکیه دارد، این مسئله سبب شد تا برخلاف فرآیند ارتباط زبانی (linguistic communication) از ساختار برای رسیدن به معنا تلاش کنند. همچنین سبب شد تا بررسی‌هایش از جمله، جنبه تحلیلی، به خرج بگیرد تا جنبه ترکیبی و کاربردشناختی، و نتواند نظریه معناشناختی فراگیری را به طور عام برای ساختار جمله در

۱. سیبویه گفتار را فعالیتی اجتماعی در نظر می‌گیرد که از طریق آن میان گوینده و شنونده ارتباط برقرار می‌شود. سیبویه زبان را نوعی رفتار انسانی می‌انگارد که الزاماً ساخت و نظام خاصی دارد. در تعریف گفتار اظهار می‌کند که در پایان و آغاز هر گفتاری که از لحاظ ساختی درست است می‌توان سکوت یا مکث کرد، این تعریف با تعریفی که زلیگ هریس، زبان‌شناس ساختارگرایی آمریکایی در مورد گفتار دارد مشابه است. هریس هر نمونه گفتار را رشته‌ای از فعالیت زبانی می‌داند که در پس و پیش آن از جانب سخنگو سکوت است. سیبویه کلام را واحد تحلیل زبانی می‌داند حال آن که نسل‌های بعدی دستورنویسان جمله را که گزاره‌ای منطقی بود جانشین مفهوم کلام کردند. کلام در نظریه سیبویه مفهومی رفتاری داشته است. ملاحظات سیبویه در مورد سازه‌های اصلی جمله، یعنی نهاد و گزاره، بعدها در سده بیستم یکی از اصول بنیادی زبان‌شناسی ساختارگرا، تجزیه جمله به سازه‌های پیاپی معرفی شد (نیکلسون، ۱۳۸۰: ۲۵۰ تا ۲۷۶).

زبان عربی ارانه نماید. لذا ناگفته پیداست از اعدادی صحیح و نادرست معادله‌ای صحیح پدید نخواهد آمد. از این رو پیروان صورت‌گرایی وی نیز جانب معنا را اغلب رها نموده و تنها با شرح و تفصیل دیدگاه‌های وی آثار زیادی را در این حوزه تألیف کردند که در این میان می‌توان به «الاصول» از ابن سراج (۳۱۶ ق)، «الجمال» زجاجی (۳۳۷ ق)، «الخصائص» و «اللمع» ابن جنی (۳۹۱ ق)، «الإعراب» أنباری (۳۲۸ ق)، «الفیه» ابن مالک (۶۷۲ هـ)، «مغنی اللیب» از ابن هشام انصاری (۷۶۱)، «همع الهوامع» از سیوطی (۹۱۱ ق) و ده‌ها اثر دیگر اشاره نمود.

ب- نحر توصیفی (ساختارگرا و زایا- گشتاری)

در زبان‌شناسی توصیفی، واژه دستور معنایی فراگیرتر از چیزی دارد که در آثار سنتی می‌شناسیم. در دستور، ن واژه عمدتاً ناظر به شرح مقولات نحوی و دستوری است، و ابعادی چون واژه‌شناسی، ساختار آوایی و دستگاه معنایی یا به‌کلی مورد غفلت واقع شده یا کاملاً در حاشیه قرار گرفته است. در دستور ای، صیفی هدف از دستور، توصیف اصول حاکم بر صورت و معنای واژه‌ها، عبارات، بندها و جملات است. بدین طریق یک توصیف دستوری کامل و جامع دربرگیرنده تحلیل آوایی، واژه‌شناسی، نحوی، معنایی صورت‌های فوق خواهد بود. تفاوت جوهری بین نحو سنتی و توصیفی، تفاوت بین روش علوم انسانی و علوم تجربی است. شاید مهم‌ترین ویژگی نحو قدیم آن باشد که قواعد ربئی بر نحر «معنا» محدود می‌کند، یعنی نحو سنتی (ذهنی) است و نحو توصیفی (عینی و واقعی) و به معنای لیل زبان بر اساس ارتباط پدیده‌ها با هم است به عبارت دیگر نحو توصیفی اهتمامش بر «شعانی بانی» یعنی گونه‌های زبانی مبتنی است. از این رو زبان‌شناسی زایا- گشتاری درصدد است تا یک توصیف ساختی ایجاد کند، تا از طریق همان قواعدی که ایجاد می‌کند، کلیه اطلاعات را در مورد پدیده‌ها عرضه نماید. بنابراین این توصیف ساختی به منزله تحلیل جملات است و در آن واحد، جمله‌های دستوری را از غیر دستوری متمایز می‌کند. به تعبیر دیگر دربردارنده فهرست نامحدودی از ترکیب‌های صوری است که جمله‌های زبان را تشکیل می‌دهند.

ج- نحو نقشگرا

رویکرد دیگری که از دیرباز تا کنون به صورت‌های مختلف مورد توجه علمای بلاغت و نحو بوده و در دوره معاصر به اهمیت آن بیشتر پی برده شده است، یعنی رویکرد نقشگرا را مورد بررسی

قرار می‌دهیم رویکردی که با کتاب «دلائل الإعجاز» شروع شده و پس از وقفه‌ای بسیار طولانی در آثار افرادی از قبیل تمام حسان و احمد متوکل نمود می‌یابد.

لازم به ذکر است احیا و پیگیری مجدد رویکرد نقشگرا در دوره معاصر بیش از هر چیزی زائیده نیاز جامعه عرب‌زبان به تجدید نظر در دستور زبانی است که در این دوره بیش از هر برهه‌ای غیر منطقی و ناکارآمد بودن بسیاری از سرفصل‌های آن برای علما و حتی کاربران عادی این زبان روشن شده است. این رویکرد هر چند از یک سو ریشه در آثار علمای نقشگرای جهان عرب از قبیل جاحظ، جرکانی و سکاکی و... دارد، از سوی دیگر متأثر از اندیشه علمای غرب به‌ویژه پیروان مکتب لنین - و نظریه سیستمیک نقشمند دارد.

در هر صورت هر کدام از رویکردهای مذکور از زاویه دیدی خاص و با اهدافی مشخص به بررسی دستور زبان پرداخته‌اند که به خوبی گویای اهمیت و نقش این بخش از ساختار زبان در تولید و زایش قسب‌های مختلف برای انتقال معانی است.

هدف ما در پژوهش حاضر آن است تا پس از ارائه مباحث مهم صرف از قبیل مباحث اعلال و ادغام و همچنین به بررسی اداء، جمله، علم نحو به تطبیق مباحث نحوی، صرفی، در مجموعه‌ای از متون حقوقی و فقهی بپردازیم تا انشعاب آن با درک معناساختی از سطوح صرفی و نحوی بتوانند معنای متن را به درستی درک نموده و به تنهایی درکی عمیق و درست از دستور زبان عربی نائل آیند. بدون شک تشخیص معنایی واحدهای صرفی، ترکیبی و نحوی در قالب متن می‌تواند زمینه‌ساز شناخت اسالیب عربی و ارائه ترجمه‌ای معادل و برابر باشد. از این رو تلاش نگارنده بر آن است تا با پیاده‌سازی مباحث صرفی و نحوی در متون مختلف فقهی و حقوقی زمینه را برای ارائه قواعد صرفی و نحو در قالب جملاتی کاربردی فراهم آورد و دانشجو بتواند با درک درست قواعد زبان عربی و افزایش دایره لغات و واژگان به ترجمه‌ای درست و برابر از متون مختلف حقوقی برآید.

لازم به ذکر است بعد از هر مبحث تمرینات و آزمون‌هایی طراحی شده که رانها همه آنها از فقهی و حقوقی استفاده شده است تا دانشجویان بتوانند با حل این تمرینات به میزان موفقیت خود در حوزه درک و فهم صرف و نحو عربی و نیز ترجمه متون حقوقی پی ببرند.

کتاب حاضر به‌سان هر اثر دیگری خالی از اشتباهات احتمالی نیست. لذا از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود که نظرات، انتقادات و پیشنهادهای خود را جهت اصلاح ترجمه کتاب در چاپ‌های بعدی یادآور شوند.

دکتر عدنان طهماسبی، دکتر سعدالله همایونی